

TRANSLATOR'S HABITUS AS A PRODUCTION OF PERSONAL HISTORY

Kişisel Tarihin Bir Ürünü Olarak Çevirmen Habitusu

Sevcan YILMAZ KUTLAY¹

Abstract

To be seen as an interdependent discipline and to take its place in social sciences, Translation Studies emphasized translation product as a research object which could be analyzed and explained academically. Systemic and target-oriented paradigm assessed target text in its socio-cultural context and analyzed translators' decisions and the factors which affect these decisions methodologically. However, considering translator as an individual has gained more importance thanks to translation sociology. Daniel Simeoni, Moira Inghilleri, Jean-Marc Gouanvic, Andrew Chesterman and Reine Meylaerts are some of the profound theorists who have contributed much into translation sociology. However, French sociologist Pierre Bourdieu's ideas are in the background of the studies of all these theorists and the other translation studies researchers in this field. The Bourdieusian terms "habitus", "field", "capital", "game" ve "self-reflexivity" have an undeniable role in making translation sociology visible. The Bourdieusian term "habitus" has focused the personal history of translator and enabled researches to take translator as a subject in terms of her/his relations with society. Translator is considered as an agent who can maintain and strengthen the values of the field s/he belongs to or show a resistance to them and change the field. This article aims to show the contributions of Bourdieusian habitus, which illustrates the relation between translator's decisions and her/his personal and professional history, to Translation Studies and analyze the role of Kıymet Erzincan Kına in her translation of *Alice in the Wonderland/Through the Looking Glass* with the help of "habitus".

Key Words: Translation sociology, habitus, Bourdieu, Alice in Wonderland.

Özet

Çeviribilim özerk bir bilim dalı olarak kabul görmek ve sosyal bilimlerdeki yerini almak için çeviri ürününü akademik olarak incelenebilir, açıklanabilir bir araştırma nesnesi olarak ön plana çıkarmıştır. Dizgeci ve erek odaklı paradigma erek metni sosyo-kültürel bağlamı içinde ele almış; çevirmen kararlarını ve bu kararları etkileyen faktörleri metodolojik olarak incelemiştir. Ancak, çevirmenin bir birey olarak görülmesi çeviri sosyolojisiyle önem kazanmıştır. Daniel Simeoni, Moira Inghilleri, Jean-Marc Gouanvic, Andrew Chesterman ve Reine Meylaerts çeviri sosyolojisine katkı sağlamış öne çıkan kuramcılardır. Ancak tüm bu kuramcılar ve diğer çeviribilimcilerin çeviri sosyolojisi çalışmalarına zemin hazırlayan isim Fransız toplumbilimci Pierre Bourdieu olmuştur. Bourdieu'nün "habitus", "alan", "sermaye", "oyun" ve "özdüşünümsellik" kavramları çeviri sosyolojisinin görünür kılınmasında büyük rol oynamıştır. Pierre Bourdieu'nün "habitus" kavramı çevirmenin kişisel tarihine vurgu yapmış ve çevirmenin toplum-birey ilişkisi çerçevesinde bir özne olarak araştırılmasını mümkün kılmıştır. Çevirmen verdiği kararlarla içinde yer aldığı alanın değerlerini koruyup perçinleyebileceği gibi yeri geldiğinde onlara karşı bir direnç gösterip alanda değişikliğe de neden olabilecek bir eyleyici olarak görülmüştür. Bu makale Bourdieu'nün çevirmenin kişisel ve mesleki geçmişinin kararlarıyla ilişkisini açıklamamızı kolaylaştıracak "habitus" kavramının çeviribilime katkılarını göstermeyi ve bu kavram ışığında Kıymet Erzincan Kına'nın *Alice Harikalar Diyarında/Aynadan İçeri* çevirisindeki çevirmen rolünü incelemeyi amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Çeviri sosyolojisi, habitus, Bourdieu, Alice Harikalar Diyarında.

¹ Öğr.Gör.Dr. Yıldız Teknik Üniversitesi, e-posta: sevcan.yilmazkutlay@gmail.com

Giriş:

Çeviribilim kültürel dönemeçle birlikte çeviri eylemini toplumsal bağlamında ele almış ve çeviriyi toplumun ihtiyaçları ve beklentileri doğrultusunda şekillendirilmiş toplumsal bir ürün olarak incelemeye başlamıştır. Gideon Toury ve Itamar Even-Zohar'ın öncülüğünü yaptığı dizgeci ve erek odaklı yaklaşım böylelikle yeni bir paradigma oluşturmuş ve çeviribilimin disipliner özerkliğine katkıda bulunmuştur. Çevirmen, kararlarının nedenleri bilinmeyen bir kara kutudan toplumsal normlara göre hareket eden bir birey konumuna gelmiştir. Metin, eşdeğerlik ekseninde değerlendirilen bitmiş bir ürün olarak değil kendi sosyo-kültürel bağlamı içinde ele alınmış ve metnin üretim, dağıtım ve alımlanma aşamalarına ve erek kültürdeki işlevine dikkat çekilmiştir. Ancak erek odaklı, dizgeci bu yeni paradigma her ne kadar çeviribilim alanındaki sayısız araştırmada sıklıkla atıf alıp alana değerli katkılar sağlasa da yıllar içerisinde toplum-birey ilişkisini irdelemede yetersiz kalmakla eleştirilmiştir. Çeviri sosyolojisi yetersiz kalınan bu alanı doldurmuş ve dizgeci yaklaşımın katkılarını bir adım öteye taşımıştır. Bu makalede çeviri sosyolojisinin temel taşları sayılabilecek Pierre Bourdieu'nün kavramlarından biri olan "habitus" ile çevirmen Kıymet Erzincan Kına'nın çevirmen habitusu incelenerek kuramsal bölümdeki fikirler somutlaştırılmaya çalışılacaktır.

1. ÇEVİRİ SOSYOLOJİSİ VE ÇEVİRMEN HABİTUSUNA DAİR KURAMSAL ARTALAN**1.1. Bourdieu'nün Çeviri Sosyolojisine Katkısı**

Çeviribilimin haritasını çizen James Holmes sosyo-çeviribilim/toplum-çeviribilim (*socio-translation studies*)den bahseder. Bu alanın ayrıntılandırılması ise zaman alacaktır. Aslında, Toury'nin çeviri uygulamaları ve kültürel yaklaşıma dikkat çekmesi bu sürecin ilk küçük adımı sayılabilir. Toury, Jakobson'un yapısalcılığı ile klasik görgüllüğü biraraya getirerek işlev odaklı araştırmayı ön plana çıkarmıştır (Simeoni, 1998, 4). Holmes'ün incelemesinde kuramsal ve uygulamalı alan eşit önemde görülürken Toury'nin bakışıyla uygulama öne çıkmıştır. Ancak, Daniel Simeoni'ye göre Toury'nin modeli daha geniş antropolojik ve sosyolojik sorunsalları içine alacak potansiyeli taşımasına rağmen Toury'nin neden çeviri edimi konusunda katı bir davranışçı yaklaşım izlediği tartışma konusudur" (age). Toury'nin normları her ne kadar çevirmenin maruz kaldığı kısıtlamalara dikkat çekse de çevirmeni edilgen bir konumda göstermesi çalışmasının eksik görülen ve en çok eleştiri alan kısmıdır.

Pierre Bourdieu'nün kuramsal çerçevesi de Toury'ye yönelik bu eleştirilerden biri olarak görülebilir. Bourdieu, çeviri eylemleri ve ürünlerindeki sosyo-kültürel kısıtlamaları açıklamak üzere sunduğu kavramsal çerçeveye betimleyici yaklaşımın bir yeniden değerlendirmesini yapmaktadır (Inghilleri, 2005, 126). Ayrıca, çevirmenin kendisine ve çevirmen ile çevirmeni şekillendiren yapıların ilişkisine önceki çeviri kuramlarından daha çok vurgu yapmıştır. Bilim olarak kabul görmek ve sosyal bilimlerin bir parçası olmak için belli bir nesneye sahip olma zorunluluğu önceki kuramcıları özne-nesne ayrımı konusunda keskin çizgiler koyma eğilimine itmiştir. Bu nedenle, Bourdieu özne-nesne, birey-dış dünya arasındaki bu keskin çizgiyi sorgulamıştır (age, 127). Çünkü, ona göre "toplumsal alan bireylerin toplamı demek değildir" (Bourdieu, 1977, 86).

Jean-Marc Gouanvic'e göre Bourdieu "iki temel yaklaşıma karşı çıkan bir eylem kuramı" oluşturmuştur: biri "eyleyicinin her yaptığının bilincinde olduğuna inanan *aşırı rasyonelci yaklaşım*" diğeri ise "eyleyicinin toplumun bir ürünü, sonucu olarak gören *aşırı yapısalcı yaklaşım*" (2005, 147-8; vurgu bana ait). Bu nedenle Bourdieu'nün kuramsal çerçevesi, sadece kurumların değil eyleyicilerin de sosyolojisine yer verir ve ona göre salt iç boyut ya

da salt dış boyuttan bahsedilemez, ikisi birlikte var olur (age, 148). Bogenç-Demirel'e göre Bourdieu "hem nesnel yapıları hem de eyleyicilerin deneyimlerini göz önünde bulundurur ve bu nesnel yapılar ile eyleyiciler arasındaki ilişkileri açıklamak üzere kendi kavramlarını oluşturur" (2014, 410). "Habitus" ve "alan" başta olmak üzere "(öz)düşünümsellik", "illusio", (kültürel ve simgesel) "sermaye" ve "oyun" kavramları kuramcının birey-toplum ilişkisini irdelemek için önerdiği en temel araçlardır. Çoğul dizgenin yerini kendi değer yargıları, kuralları ve işleyişi olan tarihsel bir bağlam içinde oluşmuş toplumsal uzamlar olan "alan" kavramı alır. Bourdieu, alanlardaki güç mücadelesi ve çatışmaya dikkat çeker. Galip gelenin normu belirlediği bu mücadelelerde motivasyon simgesel veya kültürel bir sermaye de olabilir.

1.2.Çevirmen Habitusu

Çeviribilim araştırmalarında açıklığa kavuşturulması gereken, "çevirmenin mevcut çözümlerden birini bilinçli bir şekilde seçmesi" değil "daha öznel daha rastgele çevirmen kararları", örneğin bir çevirmenin çevirmeme şansı varken neden bir ürünü çevirdiği, aksine yapma şansı varken başka türlü davrandığıdır (Gouanvic, 2005, 158). Böylelikle çevirmen edilgen bir konumdan daha aktif bir konuma taşınmış olur. Çevirmenin seçimlerinde erek yazın alanında edindiği habitusu belirleyici rol üstlenir. Bu noktada, kültürel araçların aktarımına aracılık yapan "hem önceden yapılandırılmış hem de yapılandırıcı" bir etken olan çeviri habitusu karşımıza çıkar (Bourdieu, 2006, 21).

Habitus kavramının Aristo başta olmak üzere Hegel, Husserl, Weber, Durkheim ve Mauss gibi birçok düşünürün eserlerinde çeşitli kullanımını görmek mümkündür (Bourdieu, 2014, 47). Bu kullanımlar arasında ufak farklılıklar gözlemlenebilir. Örneğin, Aristo'nun "edinme ve yetenek" anlamında kullandığı "hexisi/habitusu" Mauss, kolektif ve bireysel pratik bilincin yarattığı eser ve teknikler" olarak ele alır (Mauss, 2011, 469). Bu kavramı tekrar ve etkili bir biçimde kültürel alan tartışmalarına sokan Bourdieu ise habitusu "pratikte işleyen yatkinlikler sistemi [...], düzenli davranışların, yani davranışların düzenliliğinin nesnel bir temeli" olarak tanımlar (2014, 129). Ancak Bourdieu tanımını bir üretim ya da eylemde ortaya çıkan alışkanlıklar bütününe ötesine taşır. Ona göre, "habitus hem pratiklerin üretim şemalarının sistemi hem de pratiklerin *değerlendirme ve idrak* şemalarının sistemidir. Her iki durumda da, habitusun işlemleri, içerisinde *vücuda geldiği sosyal konumu* ifade eder (Bourdieu, 2014, 202, vurgu bana ait). Bir diğer deyişle, "toplumsallaşmış bir özneliktir" (Bourdieu, 2007, 116). Toplumla bireyin kesişmesidir. Inghilleri de çevirmenin stratejilerinin "sosyalleşme yoluyla edinilen toplumsal bilgiye dayalı" olduğunu, "eyleyicilerin habitusları aracılığıyla dünyayı 'bildiklerini' ifade eder (2005, 135). Habitus, *aile ve toplumsal sınıfı da içine alan "kişisel tarihin bir ürünü"dür* (Bourdieu, 1990, 91; Gouanvic, 2005, 159; vurgu bana ait). Bir ömür boyu edinilen deneyimlerin damıtılmasıyla bireyin kendi duruşuna uygun karar almasını sağlar.

Daniel Simeoni, "toplumsal eyleyiciler olarak hepimizin toplumsal/sosyal habitusu varken, çok azımızın özelleşmiş profesyonel habitusu vardır, özerk bir alanın oluşmasında aktif olarak rol oynayacak habitusa sahip insanların sayısı daha da azdır" sözleriyle özelleşmiş profesyonel çeviri habitusuna vurgu yapar (1998, 18). Alan içindeki toplumsal habitus o sınıfın genel eğilimleri, becerileri ve seçimlerini içerirken profesyonel habitus zihinsel ve bireysel özellikleri ve eğilimleri merkez alır. Aristo'ya göre her okur-yazar kişi kendi habitusuyla uyum içinde yazar, bu durum Bourdieu'de her kişinin toplumsal hayatta habitusuna uygun davranışlarda bulunmasına denk gelir (age). Çevirmen olmak bu açıdan bakıldığında "sosyal habitusu özel habitusa işleme/yedirme meselesi"dir (age, 19). Sosyal ya da özel habituslar çevirmenin yer aldığı alanın kurallarına göre şekillenir.

Simeoni'nin bu konudaki önerisi bilişî kültürel perspektifler, sosyo-ekonomik koşullar ve tarihi dönemlerle beraber ele almak, uygulama sürecinin her aşamasında bilişin sosyo-sembolik, interaktif gerçekliklerine dikkat etmek ve de psikolojik incelemeleri yorumbilimsel araştırma ile birleştirmektir (1998, 3). Andrew Chesterman ise çeviri sosyolojisini üç alt alana ayırır: "bir ürün olarak çevirinin sosyolojisi", "çevirmenlerin sosyolojisi", çevirme işinin yani çeviri sürecinin sosyolojisi" (2006, 12). Habitus kavramı, bu alt alanlardan ikincisi olan çevirmenlerin sosyolojisini incelerken veri toplamak için etkili bir araç olabilir. Çünkü habitus aynı zamanda "kişileri yeri geldiğinde alanın güçlerine karşı çıkmaya veya direnmeye sevk eden, sürekli, kalıcı olma-var olma biçimleri"dir (Bourdieu, 2013, 74). Eyleyici çevirmenler "alanın güçleriyle mücadeleye girebilir, direnebilirler ve yatınlıklarını yapılaraya uydurmaktansa yapıları yatınlıklara uygun kılmak için, onları yatınlıklarına göre değiştirmeye çalışabilirler" (age). Bu noktada "alan" kavramına kısaca değinmek gerekebilir. Bourdieu bu terimi "sanat, edebiyat veya bilim üreten, yeniden üreten veya yayan kurum ve failerin içerisinde konumlandıkları bir evren", "kendine özgü yasalarla donanmış bir mikrokozmos" olarak tanımlar (2013, 67). Bourdieu'nün alan kavramının yeniliği onun habitusla diyalektik bir ilişkisi olduğunu göstermesi ve de alandaki güç mücadelelerini daha somut bir şekilde ortaya koymasındadır. Ona göre, "her alan, örneğin bilimsel alan, bir güç alanıdır; alandaki güç dengesini dönüştürmek veya muhafaza etmek için girişilen mücadelelerin alanıdır" (Bourdieu, 2013, 69). Her alanın "kendi egemenleri, hükmedilenleri, muhafazakarları, yenilikçileri, yıkıcı mücadeleleri ve yeniden üretim mekanizmaları" bulunur (Bourdieu, 2014, 214). Bir eyleyici olarak çevirmen bu grupların herhangi birinin içinde olabilir. Alanın yapısını muhafaza etmeye ya da yıkmaya, değiştirmeye, yeniden üretmeye çalışabilir.

Tam da bu noktada, çevirmeni bir birey olarak görmek ve habitusun çevirmenin "kişiselleştirilmiş bir tarihi" olduğu ve bu kişiselleştirilmiş tarihin de çevirmenin kararlarını etkilediğini hatırlamak gerekir. "Çevirmen" kavramı aslında bir üst-başlıktır, soyut bir kavramdır. Çevirmen diye bahsettiğimiz kişi tek bir kişi değildir. Her çeviri sürecinde farklı bir çevirmen vardır. Yani, çevirmenden değil çevirmenlerden bahsetmek gerekir. Peki bu çeviribilim araştırmacısını göreceliğe mi mahkum eder? Bourdieu'ye göre "[...] bilimin öznesini tarihe ve topluma dahil etmek kendini göreceliğe mahkum etmek değildir; hakiki bilginin koşulu olan bilginin sınırlarının eleştirel bir bilgisinin koşullarını ortaya koymaktır" (Şen, 2014, 385; Bourdieu, 1997, 68). Çevirmenin bir birey olarak toplumla ilişkisi ileride sosyal psikoloji bağlamında da incelenebilir. Çünkü sosyal psikoloji sosyal çevre tarafından kontrol edilen, etkilenen ve kimi zamanda sınırlandırılan insan davranışlarını inceler ve çevirmen erek toplumdaki bazı "önyargı" ve "tutum"lara "uyum" göstermek zorunda kalan, karar mekanizması olan habitusu toplumda ve toplum tarafından şekillendirilen bir bireydir. Çevirmen ve toplum arasında bir nevi sosyal bir anlaşma söz konusudur.

2. ÇEVİRMEN HABİTUSUNA DAİR BİR UYGULAMA: KIYMET ERZİNCAN KINA'NIN ALICE HARİKALAR DİYARINDA/AYNADAN İÇERİ ÇEVİRİSİNDEKİ ROLÜ

2.1.Çevirmenin Habitusu ve Çevirmenin Endişesi

Lewis Carroll'ın *Alice Harikalar Diyarında* kitabı dilimize birçok kez çevrilmiş ve genelde çocuk edebiyatı kategorisinde alınılan bir eserdir. Kıymet Erzincan Kına'nın çevirisiyle İthaki Yayınları'ndan 2009 yılında çıkan *Alice Harikalar Diyarında* ise yazarın *Aynadan İçeri* kitabının çevirisini de içermekle kalmıyor büyüklere yönelik bir çeviri olarak da dikkat çekiyor. Çevirmenin beş sayfalık önsözü çeviri sürecine ışık tutuyor. Makalenin bu

bölümü söz konusu çeviriyi çevirmenin habitusu açısından incelemeyi amaçlamaktadır. Çevirmenin önsözü, çeviri metin ve çevirmenle gerçekleştirilen röportaj incelemenin dayanak noktaları olacaktır.

Çevirmen Kıymet E. Kına'nın çeviri kararlarını incelemeyi önce kaynak metni nasıl bir metin olarak gördüğüne dikkat etmek gerekir. Kına, önsözünde *Alice Harikalar Diyarında/Aynadan İçeri*'yi "mantık ve matematik kavramlarının arka planda yer aldığı, ses ve biçim oyunlarının alabildiğine at koşturduğu büyükler için yazılmış kara mizah eserleri" olarak tanımlıyor (2009, 10). Sözü edilen ses ve biçim oyunlarının metnin akıcılığı ve bütünlüğü için önemli rol oynadığının farkında olan çevirmen bu metnin genelde göz ardı edilen kara mizah türünün bir örneği oluşuna ve büyüklere de hitap etme özelliğine de özen göstereceğini vurguluyor. Bu nedenle, çevirmen öncelikli hedefinin "metnin kendi içindeki bütünlüğüne, akıcılığına ve tutarlığına zarar vermemeye çalışmak" olduğunu belirtiyor (Kına, 2009, 12). Önsözdeki bu ve benzeri ifadelerden çevirmenin çeviri sürecinde metnin edebi yanına öncelik vereceği ve büyüklere yönelik kara mizah türünde bir erek metin yaratma kararı verdiği çıkarılabilir.

Kaynak odaklı ya da erek odaklı olmayı seçmek çevirmen için sorunlara net çözümler getirmeyecek keskin bir ikili bir zıtlık oluşturduğundan Kına, kimi yerde erek odaklı bir yaklaşımla halk dilini de kullanarak yaratıcı çözümler yaparken "kimi bölümlerde de kaynak metinden birebir çeviri yapmak gerektiğini" belirtiyor (2009, 13). Örneğin, *Aynadan İçeri* bölümünde Türkçedeki satranç terimlerini doğrudan kullanmıyor; masalsi havayı ön planda tutma amacıyla "Kızıl Kraliçe'yi Siyah vezir, Beyaz Kral'ı Beyaz Şah, Piskoposu Fil" olarak çevirmiyor (2009, 13). Kına, aynı şekilde 17. yüzyıldan bir tekerlemeye gönderme yapan *humty dumty*'deki ses, biçim ve anlam ilişkisini erek dilde yakalayamadığından "yumurta adam" olarak birebir çevirdiğini belirtiyor (age, 13-14). Bu noktada, çeviri sürecine başlamadan metnini değerlendiren ve önceliklerini bilinçli bir şekilde söze döken çevirmenin, çeviri sürecinde bu öncelikler doğrultusunda kaynak ve erek odaklılık arasında seçimler yaptığı görülüyor.

Kına'nın önsözde "akıcılıklarına ve bütünlüklerine zarar verilmeden çev[irme]" ifadesini sık sık kullandığı görülüyor (2009, 10). Bu çekinceye ek olarak çevirmen yer yer "fazla ileri gittiği" korkusunu da taşıyor: "...[B]u süreçte sanki Türkçede Lewis Carroll'ı ve onun yazarlığını oynadığım hissine zaman zaman çok kapıldım" (Kına, 2009, 10). Kına, önsöz boyunca sıkça "yazarı oynamak" ve "özgür davranmak"tan bahsedip çeşitli endişelerden dolayı bunun açıklamasını yapmak zorunda hissediyor. Kendisiyle gerçekleştirdiğimiz röportajda da "haddimi çok mu aşım, çok mu uyarlama yaptım, yazara ve kitaba haksızlık mı ettim diye" yer yer kaygılandığını ifade etti. Aslında bu durum sadece Kına'ya özgü değildir. Çeviribilim geçmişten günümüze hep "varoluşunun izahını yapmak zorunda hisseden" bir disiplin olmuştur ve çevirmen sadakat yanılısamasıyla adeta davetsiz bir misafirmiş gibi mahcup, özür dileyen bir tavırla görünürlüğüne, varlığının izahını yapmaya ve kendini affettirmeye itilmiştir. *Doxa* ya da çevirmene yönelik simgesel bir şiddet olarak da görülebilecek bu önyargılar kolay kolay yok edilemiyor çünkü çevirmenin kendisi her ne kadar öz-güvenli ve özgür olmaya çalışsa da iş dünyasındaki, alandaki diğer paydaşları bu durumu zorlaştırabiliyor. Kına da önsözünde neyi neden yaptığını özenli bir dille açıklayarak olası yanlış yorumlara ve eski çeviri paradigmalarına özgü sadakat merkezli eleştirilere ve belki de saldırılara karşı adeta bir ön-savunma yapıyor:

"Alice'in özündeki anlamı, okur üzerinde bıraktığı etkiyi ve akıcılığını kaybetmemek adına birebir çeviriden yer yer kaçındım ve bu uğurda çok mecbur kaldığımda kimi zaman yorum ve uyarlamalara yer verdim [...] Ancak bütün bu

süreçte çevirinin, çevirmen tarafından baştan yaratılan bir eser olmadığı ve yabancı dil ve kültürden erek dil ve kültüre aktarılan bir eser olduğu gerçeğini de göz ardı etmedim” (Kına, 2009, 10).

Bu noktada, çevirinin bir yeniden yaratım olmadığı *doxasını* tekrarlayarak gerek yayınevinden gerekse okurlardan, yaptığı yaratıcı çözümlere yönelik olası eleştirilere karşı çekincesini ortaya koysa da *Alice Harikalar Diyarında/Aynadan İçeri* çevirisinde Kına bilinçli, uzman, sorumluluk sahibi ve tüm endişelerine rağmen görünür bir çevirmen olarak okurun karşısına çıkmaya çalışmaktadır. Yüzyıllardır süren önyargılardan dolayı “endişeye baş etmek” ne yazık ki çevirmenlerin işinin bir parçası olmuştur. Çevirmen Kına kendisiyle gerçekleştirdiğimiz röportajda endişesinin sadece bu çeviri süreciyle sınırlı olmadığını belirtti ve en büyük endişesinin ne olduğu sorusunu şöyle yanıtladı:

“En büyük endişem yazara ve kitaba ve dolayısıyla okurlara karşı haksızlık edebileceğim ve özellikle anlamı yanlış aktarabileceğim endişesi. Bu anlamda kendimi hep ciddi baskı altında hissediyorum. Bu yüzden de acele çeviri yapmaktan kaçınmaya çalışıyorum. Hata yapmamak adına demlenerek çeviri yapmayı seviyorum kısaca” (2014).

Çeviri sürecindeki endişelere ek olarak önsöz yazma kararı da çevirmende ayrı bir endişeye neden olmuş. Önsöz yazmasına yayınevini tepkisinin ne olduğu sorusuna Kına şu yanıtı verdi:

“Önsöz yazma kararımı hatırladığım kadarıyla yayıneviyle paylaşmadım. *Başından beri risk aldığımı, haddimi aştığımı biliyordum ve yayınlanmama olasılığını göze almıştım. Sadece evet böyle çevirdim ama neden öyle çevirdim, lütfen bir kez okuyun demek istedim.* En başta da yayınevine galiba. Fakat hiçbir olumsuz tepki almadım, ardından gelen olumlu eleştirilerden de oldukça memnun kaldılar” (age, vurgu bana ait).

Çevirmenin söz konusu endişelerini şekillendiren, tarih boyunca süregelen çeviri işine ve çevirmene yönelik simgesel şiddettir. Çeviriyi ikincil bir uğraş, çevirmeni de her tür kimliğinden soyunmuş bir araç, bir makine olarak gören bu bakış açısı toplumsal alanda tekrar tekrar ortaya çıkarak çevirmenlerin habituslarını yapılandırmıştır. “Aslında edebiyat veya sanat alanında yaşanan mücadelelerin temel hedeflerinden biri, alanın, yani mücadelelere meşru katılımın sınırlarını tanımlamaktır” (Bourdieu, 2014, 218). Bir kültürel ürünün “edebiyat, şiir, çeviri olup olmadığı yargısında bulunmak onun “meşru varoluş hakkını reddetmek, onu oyundan dışlamak veya aforoz etmektir” (age). Çevirmenler bu tür dayatma ve “sembolik dışlamalarla” her zaman karşı karşıya kalmıştır. Tüm olası risklere rağmen, Kına doğru bildiği yönde hareket etmiş, *risk almaktan çekinmemiş* ve görünür ve sorumluluk sahibi bir çevirmen olarak öne çıkmıştır.

2.2. Çevirmenin Kişisel Tarihi ve Dil Kullanımı

Alice Harikalar Diyarında/Aynadan İçeri çevirmenin de belirttiği gibi ses ve biçim özellikleri açısından risk almayı gerektiren zorlu bir metindir. Kına'nın sözü edilen ses ve biçim özelliklerine yaklaşımını “bu süreçteilmekilmek işlenen bir şiiri önce söktüm, sonra yeniden işlemeye çalıştım” şeklinde ifade etmesi “yapısöküm” kavramını akla getiriyor (2009, 11). Kaynak metindeki tekerleme, bilmece, şarkı ve şiirleri, türetme kelimeleri Türkçede halk diliyle karşılayan, halk dilinde kullanılan kelimelerle birlikte türetme biçimlerinden de yararlanan çevirmen okura zengin bir dil ve bütünlüklü bir erek

metin sunuyor. Okurun karşısında edebi yönü kuvvetli yaratıcı, görünür bir çevirmen ve erek kültürde tam bir metin olarak var olabilecek özgür bir erek metin duruyor.

Aynadan İçeri kitabındaki “*tweedledum and tweedlee*” bölümünü “*tumbadız ve tumbadik*” olarak çeviren Kına kararını şu sözlerle anlatıyor: “bunun İngilizcede bir tekerleme parodisi oluşunu ve kitaptaki karakterleri betimleyici yönünü dikkate alarak Türkçede halk dilinde ‘kısa ve şişman’ anlamına gelen ‘tumbadız’ sözcüğünü kullanıp *tumbadik* sözcüğünü de uydurdum” (2009, 13). Yine benzer bir örneğe yüz altmışıncı sayfada rastlanabilir: *daldalanmak*. Kına bu sözcüğü seçme nedenini şöyle açıklıyor:

“Kaynak metindeki anlam ve ses uyumuna çok yakın olduğunu düşündüğüm bu sözcük, farklı yörelerde “duldalanmak, tuldalanmak” şeklinde de telaffuz edilmekte olup, “bir yerin altına girip sığınmak, kendini korumak, güvene almak” anlamında kullanılır. Metinde de çiçeklerin ağacın altına girerek daldalanmaları anlamı ve sesi yakalaması açısından benim için çok heyecan verici olmuştu” (2009, 14).

Bu noktada çevirmenin habitusunun çok önemli bir parçasına vurgu yapmak gerekiyor: Kına, yıllardır halk dilinde unutulmaya yüz tutmuş sözcükleri derleyerek bir halk dili sözlüğü hazırlamış ve önümüzdeki yıllarda bu çalışmasını yayınlamak istiyor. Türkçenin kısır bir sözcük dağarcığı olduğu iddialarına Kıymet E. Kına etkili bir eleştiri ve öneriyle yanıt veriyor:

“Sanırım Türkçenin kaynaklarını yeterince kullanmayan, *Türkçeyi sadece İstanbul Türkçesi olarak gören araştırmacıların, yazarların, çevirmenlerin de biraz sorgulama ve araştırma içine girmeleri, hem halihazırda halk arasında kullanılan sözcükleri keşfetmeleri, hem de Türkçenin sözcük türetmeye yatkın yönünü dikkate almaları gerekiyor*” (Kına, 2009, 1; vurgu bana ait).

Kendisiyle gerçekleştirdiğimiz röportajda Kına, kapsamlı Türkçe sözlük ve eşanlamlı sözcüklerin olmamasının kendisini bir çevirmen olarak zorladığını ve bu eksikliğin nedenini “1930’larda Türk Dil Kurumu’nun başlattığı çalışmaların devamının yeterince getirilmemesi, özellikle 1980 sonrasında bunların geliştirilmemesi” olarak gördüğünü belirtmiştir. Bu konuda Kına’nın bir çağrısı var:

“Günümüzün küresel dünyasında özellikle de söze dayalı yerel kültürler yok olmaya mahkûm olduğu için, kaybolmakta olan bu sözcüklerin, deyimlerin, atasözlerinin acilen etkili bir şekilde yazılı dile aktarılması şart. Ortaklaşa kullanabileceğimiz öyle güzel, öyle çağrışıma açık ve yeni düşüncelere yelken açıcı kelimeler var ki, bunların büyüklerimizle beraber ölüp gitmesine izin vermemeliyiz”.

Alice çevirisindeki halk dili kullanımına ilişkin sorulara ise çocukluğundan beri halk edebiyatına yakın olmasının ve bu sözcük zenginliğine hayran olmasının etkisinden bahsederek yanıt veriyor. Toplumsallaşmasının, kimliğinin, habitusunun bir parçası olan bu özelliği sadece çeviri sürecine katkıda bulunmakla kalmıyor. Kendi derlediği sözlüğüne de ilham kaynağı oluyor. Kına, bu çalışmasını “yerel sözcük toplayıcılığı” olarak tanımlıyor ve ekliyor:

“Aslında halen hazırda parça parça yapılan çok değerli çalışmalar var. Benim yaptığım bu sözlüklerden de yararlanarak ve biriktirdiğim sözcükleri de bunlara katarak, bunları içselleştirme, içeriğe ve biçime uyuyorsa yazılarımda ve

çevirilerimde kullanmak. Çünkü sadece sözlüğe geçirmek de, ilk aşama olarak önemli olsa da, o sözcüğe hayat vermek anlamına gelmiyor". Bu noktada çevirmen her çeviri sorununa o soruna yönelik çözümler bulmaya çalıştığını, her koşulda ve her metinde halk dili kullanmadığını belirtmek isteyen bir de uyarıda bulunuyor²:

"Ancak şunu da eklemek isterim ki çevirilerimde sadece halk dilinden yararlandığım anlamı da çıkmasın bundan. Alice'de bundan çok yararlısam da çevireceğim kitap ve içeriği nasıl bir dil kullanmam gerektiğini belirliyor. Örneğin *Gulliver'in Gezileri*'nde daha bir saray ağzı ve Osmanlıca kullandım. *Psikanaliz'in Bunalımı*'nda bilimsel terimlerin Türkçeleştirilmiş ve kabul görmüş karşılıklarını kullanmaya çalıştım. Yazarın sesi ve Türkçe'deki karşılığı önemli benim için".

Dil kullanımının yanı sıra, çevirmenin habitusuna yönelik değinilmesi gereken bir diğer çarpıcı nokta ise kadın ve anne kimliğiyle önsözde görünür olmasıdır. Çevirmen, kitabı çevirmeye oğluna hamileyken başladığını ve çeviriyi bitirdiğinde oğlunun altı aylık olduğunu, bu nedenle "farklı bir yaratma sürecini hem bedensel hem de psikolojik boyutuyla yaşıyor" olduğunu ve bu durumun işini bazen kolaylaştırıp bazen zorlaştırdığını ifade ediyor (age.) Kına, "hamileliğimle başlayan bu çeviri sürecinde karnımdaki tekmeler, bir bakıma Türkçede de can kazanmak ve özgürleşmek isteyen Alice'in tekmeleriymiş" diyerek hem kadın ve anne kimliğiyle de görünürlük kazandırıyor hem de çeviriyi doğum sürecine benzeterek metnin can bulmasını ve özgürleşmesini vurguluyor (2014).

2.3.Çevirmenin Çeviribilim Alanıyla İlişkisi

Son olarak, çevirmen Kıymet Erzincan Kına'nın çeviribilim alanıyla ilişkisine değinilecek olursa; Kına, bu alanı "çeviri benim için edebiyatla ve kitaplarla bağımlı kuvvetlendirdiğim, özgürleştiğim ve iç huzura erdiğim özel bir alan" sözleriyle tarif ediyor (age). İstanbul Üniversitesi'nde Amerikan Kültürü ve Edebiyatı alanında lisans eğitimi alan çevirmen edebiyatla bütün yaşamı boyunca ilgili olduğunu ve çevirinin "edebiyatla ilişkisini kuvvetlendiren, kendi yazılarıyla da iç içe geçmiş bir süreç olduğunu" söylüyor ve ekliyor:

"Bu yüzden çeviri yaparken, birebir anlam çevirisinin yanında, ses ve şekil öğelerini de dikkate alarak aynı etkiyi erek dilde de vermeye çalışıyorum. Bu etki aktarımda özellikle edebi metinlerde yer yer risk alıp uyarlamalara girmek zorunda kalıyorum. Aksi takdirde özellikle Alice gibi metinlerde çok yavan ve

² Halk dilinden yararlanılanlar haricindeki diğer yaratıcı çeviri örneklerine şu örnekler verilebilir:

jabberwocky: cabbaroku

slithy (slimy: sümüksü, lithe: kıvrak): sümrak

brillig (bryl or broil: akşam yemeğini pişirme öncesi, akşamüzeri): çayaltı

reeling: otumat

writhing: yazmat

toplama: tamah, çıkarma: çıldırma, bölme: istihza

çarpma yerine kullanılan *uglification* için çopurlaşma

resim: Rasim, çizim: sızım, karalama: yaralama, yağlı boyama: yağlı bayılma

Kaynak metindeki "lesson-lesser" arasındaki sözcük oyunu "derslerden ders çıkarılırdı, dersler dert olmasın istenirdi. O yüzden dersler gün gün eksilirdi" şeklinde çevrilmiş.

kuru kalıyor ve fazlasıyla çeviri kokuyor. Türkçe ses kazansın istiyorum. Kaynak metinde benim aldığım keyfi okur da alsın istiyorum. Ancak bu arada kaynak metne, yazara ve okura saygısızlık da etmek istemiyorum ve bu yüzden de neden açıklama gereği duyuyorum” (age).

Kına, günümüzde “birçok insanın sadece yabancı dil bildiği için, çeviri yapabileceğini, bunun sadece basit bir aktarım işi olduğunu sandığını” ve bu düşünceyle mücadelede çeviribilim alanındaki kuramsal çalışmaların “kaynak dil kadar erek dilin de önemli olduğu vurgusunu ve çevirmenin görünür olması yönündeki çalışmaları” önemli bulduğunu belirtiyor (age). Söz konusu çabaları “çevirmen için çok ciddi bir motivasyon kaynağı ve haklarını araması yönünde önemli bir bilinçlenme aşaması” olarak değerlendiriyor (age). Çevirmen, çeviribilim alanındaki çalışmalarla ilgili öz-değerlendirmesini şu sözlerle dile getiriyor:

“Kendi açımdan eklemek istediğim bir başka nokta da bu konuda daha çok okumuş ve belli bilgileri daha çok sindirmiş olsaydım, çevirmen olarak aldığım kararlarda sanırım *kendime daha bir güvenirdim* ya da hatalarım konusunda daha dikkatli olurum. Fakat bir öğretmen, çevirmen, anne ve eş olarak zaten öylesine parçalanmış durumdayım ki, bu alan hiçbir bir zaman önceliğim olamadı.” (age, vurgu bana ait)

Bu sözler, bir yandan kuramsal bilginin öz-güven açısından çevirmenlere katkıda bulunabileceğini gösterse de öte yandan günlük hayatın kısıtlamaları içinde hem bu işi tek geçim kaynağı olarak yapanlar hem de ek iş olarak yapanlar için kuramsal çalışma yapmanın çok zor olduğunu hatırlatıyor.

Sonuç:

Çeviri sosyolojisiyle birlikte çevirmen bir birey olarak ön plana çıkmış ve her çeviri sürecinde kendi habitusuyla çeviri sürecini şekillendiren farklı bir çevirmenin olduğu fikri kabul görmüştür. Çevirmenin kişisel tarihinin ve toplumla kurduğu ilişkiler ve yaşadığı deneyimlerin bir sonucu/ürünü olan çevirmen habitusu çeviri sürecindeki kararları etkileyerek bir erek metin ortaya çıkarır. Bu kavram, çeviribilim araştırmacılarının çevirmenleri daha gerçekçi bir şekilde ele almasını sağlamıştır. Buna bir örnek olarak, Kıymet Erzincan Kına'nın *Alice Harikalar Diyarında/Aynadan İçeri* çevirisini şekillendiren çevirmen habitusu, çevirmenin yazdığı önsöz, erek metin ve çevirmenle yapılan röportaj üzerinden incelenmiştir. Bu incelemenin sonunda tüm çekincelerine rağmen karşımızda kendine ve donanımına, uzmanlığına güvenen ve bu nedenle eleştiri ve önerilerde bulunma riskini alan tüm habitusuyla görünür, yaratıcı, sorumluluk sahibi, uzman, bilinçli bir kadın çevirmen duruyor denilebilir.

KAYNAKÇA

- Bogenç-Demirel, E. (2014). “Çevirinin Bourdieu Sosyolojisiyle yapılan yüzü, Çeviri Sosyolojisi”. *Cogito*, sayı: 76. İstanbul: YKY. 402-416.
- Bourdieu, P. (2014). *Seçilmiş metinler*. (çev. Levent Ünsaldı). Ankara: Heretik Yayıncılık. (Birinci baskı:2013).
- Bourdieu, P. (2013). *Bilimin toplumsal kullanımları: Bilimsel Alanın Klinik Bir Sosyolojisi İçin*. (çev. Levent Ünsaldı). Ankara: Heretik Yayıncılık.

- Bourdieu, P. & L. J. D. Wacquant. (2007). *Düşünümsel bir antropoloji İçin cevaplar*. (çev. Nazlı Ökten). İstanbul: İletişim Yayınları.
- (2006). *Pratik nedenler*. (çev.Hülya Uğur Tanrıöver). İstanbul: Hil Yayın. (birinci baskı: 1995).
- (1997). *Toplumbilim sorunları*. (çev. Işık Ergüden). İstanbul: Kesit Yayıncılık.
- (1990). *In other words: Essays toward a reflexive sociology*. (çev. Mathew Adamson). Stanford: Stanford University Press.
- Chesterman, A. (2006). "Questions in the sociology of translation". Duarte, João Ferreira, Alexandra Assis Rosa and Teresa Seruya (eds.), *Translation Studies at the Interface of Disciplines*. (2006). 9–27.
- Gouanvic, J.M. (2005). "A Bourdieusian Theory of Translation, or the coincidence of practical instances". *The Translator*. Volume 11, Number 2. 147-166.
- Inghilleri, M. (2005). *The Sociology of Bourdieu and the construction of the 'Object' in translation and interpreting studies*. The translator, Volume 11, Number 2. 125-145.
- Kına, K. E. (2009). *Alice Harikalar Diyarında/Aynadan içeri*. İstanbul: İthaki Yayınları.
- (2014). *Alice Harikalar Diyarında/Aynadan İçeri Çevirisi Üzerine Sevcan Y. Kutlay ile Röportaj*.
- Mauss, M. (2011). *Sosyoloji ve antropoloji*. (çev. Özcan Doğan). Ankara: Doğu-Batı Yayınları. (Birinci baskı: 2005).
- Simeoni, D. (1998). "The pivotal status of the translator's habitus". *Target* 10:1. John Benjamins. 1-39.
- Şen, Sebahattin. (2014). "Pierre Bourdieu sosyolojisinde düşünümsellik". *Cogito*, sayı: 76. İstanbul: YKY. 365-388.